

УДК 321.02

Сучасний парламентаризм і проблема народного представництва в Україні

Т.О. КОСТЮК

Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ, Україна, E-mail: 1002vp@i.ua

Авторське резюме

Проблема парламентаризму в сучасному науковому дискурсі належить до числа найактуальніших і затребуваних. У даній проблемі відображено теоретичні та практичні аспекти демократії, яка сьогодні відчуває весь тягар сучасних викликів часу, зокрема, має місце жорстка критика існуючих демократичних інститутів, висловлюється помітний скепсис відносно їхніх можливостей.

Наростання скептично-критичного ставлення до демократії та її інститутів доповнюється констатацією кризи парламентаризму, утвердженням того, що зміст цього поняття вихолощується. Тим часом парламентаризм, займаючи свою нішу, необхідну і величезну в контексті поставлених перед ним завдань, являє собою всього лише один з ряду інструментів демократичного правління. І хоча для здійснення демократії інституту представництва недостатньо, він є критично необхідним для сучасного суспільства, яке претендує на статус повноцінної демократії. У цьому контексті логічним є інтерес саме до парламентаризму, в якому втілюються вищі функції народного представництва, парламенту як вищому представницькому, законодавчому та контролюючому органу, який у політичній системі займає одну з цільних позицій по відношенню до інших державних установ.

Принципово важливою і актуальною ця тема є для сучасної української політичної теорії та практики. Демократичні перетворення, які сьогодні переживає Українська держава, потребують ґрунтовних знань і глибокого розуміння всієї складності політичної реальності сучасного світу, врахування тих аспектів, що істотно впливають на політичну сферу життя сучасного українського суспільства.

Ключові слова: політичний інститут, парламентаризм, демократія, інституціоналізація влади, представницька демократія, народне представництво.

Nowadays parliamentarism and the problem of people's representation in Ukraine

T.O. KOSTYUK

Interregional academy of personnel management, Kiev, Ukraine, E-mail: 1002vp@i.ua

Abstract

The problem of parliamentarism in modern scientific community is one of the most relevant and popular. This issue discovers the theoretical and practical aspects of democracy, which today is under pressure from the new challenges, in particular, there is a harsh criticism of existing democratic institutions, they also express a marked skepticism about their capabilities.

The growing skeptical and critical attitude towards democracy and its institutions, complemented by a statement of the parliamentarism crisis, the assertion that the meaning of this concept is emasculated. Meanwhile, the parliamentary system, occupying a huge and needed niche, in the context of its tasks is just one of a number of instruments of democratic governance. Although the Institute of Representation isn't enough, it is critically necessary for a modern society, which claims the status of full-fledged democracy. In this context, the interest to parliamentarism is logical, where the higher functions of popular representation are embodied, the Parliament as the supreme representative, legislative and regulatory body, which occupies a dominant position in relation to other government agencies in the political system.

Fundamentally important and urgent this topic is for nowadays Ukrainian political theory and practice. Current democratic reforms, which take place in Ukraine, make particularly acute need in deep knowledge and understanding of the entire complexity of the political reality of today's world, taking into account those aspects which have a significant effect on the political sphere of the life of modern Ukrainian society.

Keywords: political institution, parliamentarism, democracy, the institutionalization of power, representative democracy, popular representation.

Постановка проблеми. Революція Гідності спричинила попит на демократію європейського зразка, визнану класичною і найдієвішою з усталеними традиціями парламентаризму. Нажаль, імплементація демократичних принципів звелася до ідеї про те, що достатньо сформувати деякий безліч інститутів (вибори, багатопартійність, поділ влади), як демократія заграє всіма своїми барвами. Іншими словами, створюється враження, що демократія, будучи інститутом, може розглядатися просто як щось

довільно створене, «інституціоналізоване», людьми. Однак для того, щоб всебічно підійти до осмислення перспектив розвитку демократичних інститутів, оцінити причини невдач демократичних перетворень, необхідно не тільки враховувати досвід побудови демократичної держави тих країн, які в цьому досягли успіху, але, перш за все, враховувати всю специфіку та особливості українського народу, його історію, соціально-психологічні та соціокультурні характеристики [3]. І в цьому, очевидно, особли-

© Т.О. Костюк, 2015

ву роль відіграють науково-дослідні розробки відомих представників політичної думки України.

Українська політична думка набуває в нинішніх умовах першочергового значення у вирішенні завдань, які визначають подальші перспективи існування Української держави і народу. Сьогодні потрібні нові і нетрадиційні відповіді на цілий ряд питань, які визначають екзистенційні основи політичного буття українського народу у світі, де неабиякої значущості набувають глобалізація, регіоналізація, локалізація, якісно нових функцій набувають ЗМІ та інші форми масової комунікації. Життєздатність України як незалежної держави, безумовно, значною мірою залежить від того, наскільки доцільними і дієвими будуть політичні теорії, які узагальнюють нову ситуацію. При цьому очевидним є і той факт, що основою таких теорій мають стати саме фундаментальні науково-дослідні розробки відомих українських мислителів.

Аналіз досліджень і публікацій. У контексті теми статті особливий інтерес представляє ідея народного представництва в українській політичній традиції. Зокрема, особливу роль даної ідеї надавали представники народницького напрямку політичної думки, який домінував у другій половині XIX – поч. XX ст. Одним з найвідоміших представників народництва був М. Грушевський - послідовник класичного позитивізму О. Конта, ідеї якого він розвинув у своїх політичних і соціологічних працях. Витоки своїх політичних поглядів сам М. Грушевський визначив у роботі «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання» [1]. Саме в ній розкривається сутність народницького світогляду вченого - ідея пріоритету інтересів народу, суспільства над інтересами держави. Саме ідея народності, яка звернула увагу Грушевського на історію українського народу як окремо етнокультурної одиниці, привела його до обґрунтування ідеї історико-правових прав цього народу на свою самостійність і власну державність. Аналізуючи соціально-політичні особливості, які відрізняють українську народність від її сусідів, М. Грушевський умовно ділить народності Російської імперії на дві категорії - аристократичну і демократичну. До останньої вчений відносить українську народність.

Ідея народного представництва та управління як історичної традиції українського народу розкривається також у наукових роботах вченого-правознавця Р. Лащенко. Оцінюючи наукову діяльність Р. Лащенко, багато дослідників сходяться в думці, що вона полягала в основному в систематизації досліджень, зроблених раніше. У 1923-1924 рр. в Празі була опублікована його робота «Лекції з історії українського права», в якій основну увагу Р. Лащенко приділив висвітленню історії дже-

рел українського права, зокрема історії суспільно-державного ладу України [5]. Українська державність, на його думку, зародилась ще до прибуття варягів і поступово розвивалась на українських землях на основі справжнього народного правління, демократизму, відсутності замкнених станів, виборності і свободи. При цьому особливо треба підкреслити, що Р. Лащенко не ототожнював внутрішній демократизм і народне правління українського народу обов'язково з республіканською формою правління. Він стверджував, що народний, демократичний характер державного життя Київської Русі ґрунтувався на семи основах: 1) ідея народного правління, яка проявлялася у співвідношенні двох органів влади: віча, як явища народної самобутності, і князя як символу «великого органу» влади аристократії; 2) ідея децентралізації влади та автономія громад, місцеве самоврядування і т.д.; 3) демократичний за своїм характером виборчий принцип: народ управляється і керується своєю обраною владою (старці, сотники, десятники, земельний суд і т.д.), яка існує паралельно з органами влади князя, причому представники центру на місцях як намісники не порушують загально-демократичних концепцій цілісної держави; 4) домінування приватно-юридичних принципів у сфері державного управління; 5) договірний характер юридичних прав, норм і принципів між органами влади; 6) держава існує для народу, а не навпаки; населення бере безпосередню участь у державному житті, народ сам створює собі право, якому підпорядковуються і князі: невдалому князю народ вказує: «шлях чистий»; 7) демократичність державного устрою визначається повною відсутністю станів, замкнених корпорацій, каст [9, с. 106].

Таким чином, Р. Лащенко доводив, що українському народові, з точки зору його історичних традицій, органічно властиві ідеї народного правління, демократизму, рівноправності та відсутності жорсткої соціальної диференціації.

Крім того, Р. Лащенко визначив 3 основні елементи своєї конкретної політичної програми. Він стверджував, що демократизм і народне правління можуть реалізуватися тільки за умови повної влади Всенародних українських зборів представників народу, рівності всіх громадян у своїх громадянських і політичних правах, відсутності привілеїв і титулів.

Схильність українського народу до ідеї народного правління і демократичної республіки обґрунтував і С. Шелухін. Учений, на відміну від В. Липинського, який вважав, що Україна часів Б. Хмельницького була представницькою монархією парламентського типу, доводив, що стосовно України мова може йти тільки про вічову монархію. Остання, хоча мала місце тільки в Київській і гетьманській державах, на думку С. Шелухіна, не

була такою в широкому розумінні цього слова, оскільки в обох державах домінувало народне правління, тобто республіка. Учений також зазначав, що титул князя чи гетьмана в українській народній свідомості не означав монаршу владу, а скоріше професію кращого представника держави. Народне правління було національно-українською формою державної влади. Переконалим свідченням цього С. Шелухін вважав Конституцію П. Орлика, в якій утверджувалась виборність гетьмана і всього уряду в Україні.

Також С. Шелухін представив власний проєкт майбутньої організації влади в Україні. Він вважав, що насамперед необхідно здійснити організацію трьох елементів: верховної влади, народу і території. Він виділяє три види верховної влади: демократичну республіку, монархію і диктатуру. Основою майбутньої верховної влади в Україні, на його думку, має стати принцип народного суверенітету, верховенство народу у всіх його класах і станах в демократичній республіці, що реалізовуватиметься відповідними органами, яких народ наділить своїми повноваженнями. Що стосується принципів майбутнього державного ладу України, то Шелухін чимало приділяє уваги і питанню раціонального поділу та організації влади: знизу вгору - шляхом виборів і зверху вниз - шляхом призначень, створення комісій, до складу яких увійдуть люди науки, знання і досвіду. Таким чином, Шелухін переконаний, що єдиним джерелом влади в Українській державі має бути народ. «Основний елемент держави, – пише він, – народ. Без нього не може бути держави. Народ в державному сенсі як основний елемент його – це не панівна чи привілейована народність, класи чи партія, а вся державно-правова одноцільність підданих – громадян» [9, с. 148].

Також потрібно відзначити, що представники інших напрямків політичної думки України не відкидав демократії як можливої форми державного режиму України. Наприклад, представник консерватизму В. Кучабський вважав, що спроби створення української держави заходили в глухий кут тому, що українська демократія була наповнена «патріотизмом», але не мала політичної культури і досвіду. Звинувачуючи демократію, він стверджував, що їй варто було б «маючи в руках ґрунт народної стихії», домагатися розумного компромісу, а не сліпо жадати влади [9, с. 174]. Спираючись на підтримку народу демократія могла б контролювати монархію, використовуючи їх можливості в державному будівництві.

Інший відомий консерватор В. Липинський, стверджуючи, що він не демократ, обґрунтовуючи ідею щодо неможливості побудови демократичного суспільства в Україні без попереднього проходження етапу монархічного правління, звертається до досвіду демократії, існуючої в США. Там, на його думку, демо-

кратичний республіканський лад не проявляє своїх негативних якостей тому, що правляча американська еліта спирається на стару монархічну консервативну традицію і недолік монархії відшкодовується посиленням політичної влади президента [6]. Таким чином, навіть невеликий за обсягом матеріал, наведений у даному підрозділі, дозволяє стверджувати, що питання народного представництва займає провідні позиції в роботах представників різних напрямків політичної думки України. Крім того, оцінюючи державні перспективи України, українські мислителі на основі багатого історичного, соціокультурного матеріалу пропонують і обґрунтовують можливі моделі української державності, в яких основні позиції займає ідея народного правління та представництва.

Мета дослідження полягає в осмисленні особливостей парламентаризму як цілком очевидної частини практики сучасного демократичного правління загалом і в умовах активної фази демократизації українського суспільства зокрема.

Виклад основного матеріалу. Найпростіше визначення демократії – це влада народу. Розширюючи це визначення і слідуючи традиції американських просвітителів, демократія – це влада народу, здійснювана самим народом і для народу. В історії політики знаходиться чимало демократичних форм організації суспільного життя (Афінська демократія в Стародавній Греції, республіканський Рим, міські демократії Середніх століть, парламентські форми демократії в Англії, демократія Сполучених Штатів Америки і т.д.). Сучасні демократії успадковують багато традицій історичних демократій, але мають від них відмінності сутнісного і процедурного характеру. Наприклад, одна з істотних відмінностей сучасних демократій від класичних полягає в тому, що сучасні демократії є представницькими [2].

Представницька демократія будується не на принципі прямого волевиявлення народу, а на делегуванні повноважень через вільні вибори тим чи іншим представникам (парламенти і виборні органи та установи). Іншими словами, для репрезентативної, тобто представницької, демократії характерні: а) розуміння демократії як компетентного і відповідального перед народом представницького управління; б) відмінність волі народу і його прямої участі в управлінні держави; в) прийняття основних рішень уповноваженими зборами, обраних народом представників: парламентами, асамблеями, радами й т.д. Також необхідно відзначити, що представницька демократія відрізняється високою ефективністю у вирішенні суспільних завдань.

Розглядаючи основні проблеми розвитку представницької демократії в Україні, необхідно вказати на наступні важливі моменти. Укра-

їнське суспільство, яке в ХХ столітті пережило трагедію одного великого соціального експерименту (Жовтнева соціалістична революція), спочатку дуже обережно і нерішуче просувалося в сторону нового, хоча він і обіцяв у перспективі блага сучасної демократичної цивілізації. Цим, до певної міри, можна пояснити те, що так важко і часто непослідовно відбуваються процеси будівництва держави на демократичних засадах, формування демократичної свідомості суспільства й особистості.

Історія не один раз свідчила, що демократичні рухи можуть народжувати диктатури або сприяти їм. Тому однією з глибоких помилок демократичних сил України є те, що вони розуміють демократію як вищу мету соціального і національного відродження. Це означає, що оволодіння владою стає головним орієнтиром демократичного процесу. В результаті, існує влада для влади, яка підміняє всі інші цінності. На шляху до збереження і примноження демократії, а також вироблення ефективних способів і механізмів протистояння диктатурі ситуація ускладнюється тим, що власна історія українського суспільства не так багата на демократичні традиції, а історичний досвід показує: коли в країні, де довгий час не існувало умов для розвитку елементів особистої свободи і правової держави, пробують створити механізм, який відразу ж міг би забезпечити участь народу в управлінні, то це дуже часто призводить до деспотизму. Дуже важливою умовою просування до демократичної держави є розширення економічної свободи, що в свою чергу передбачає зміни не тільки інститутів суспільства, а всієї системи цінностей і психології людей, а це, очевидно, довгий і важкий процес. Для того, щоб представницька демократія стала в суспільстві реально діючою системою влади, важливо, щоб люди не тільки розуміли сутність її головних принципів, але й були згодні жити у відповідності з цими принципами - самостійно, з усією повнотою відповідальності, без постійної опіки з боку всесильної влади. Далеко не завжди такий спосіб життя створює людині емоційний комфорт. За право вибору і обирати доводиться платити відповідальністю, за рівність можливостей – критичною оцінкою своїх здібностей, за свободу – невизначеністю. Таку ціну не завжди можуть платити навіть ті люди, які живуть в стабільних суспільствах з багатьма демократичними традиціями.

Як переконує досвід багатьох країн Заходу, рух до демократії можливий тільки шля-

хом обмеження влади, а основним механізмом і принциповим носієм такого обмеження завжди був середній клас, який формується внаслідок фундаментальних соціально-політичних та економічних перетворень. Тільки шляхом зацікавленості, а не заборобою, обмеженнями або надмірним податковим тягарем формується цей клас.

Україна, на жаль, за більш ніж 20 років своєї незалежності стоїть лише на початку створення цього соціального явища, а тому одним з найважливіших завдань сучасної української влади є всебічна підтримка та сприяння розвитку середнього класу. Складне економічне становище, в якому нині перебуває Україна – це одна з найзагрозливіших небезпек для побудови представницької демократії. Існує ще одна небезпека для демократизації суспільства. Ще великий український мислитель М. Драгоманов підкреслював, що багато політиків, які почали свою кар'єру з радикального напрямку і навіть з барикад, ставали, зрештою, деспотами під виглядом порятунку «єдності держави», яка необхідна для забезпечення «свободи і прогресу» від проявів сепаратизму [4]. І ця думка сьогодні звучить більш ніж актуально. Динамічний розвиток демократичних перетворень ускладнюється також ще й тим, що держава зі складною етнічною структурою населення багато сил і часу має приділяти вирішенню проблем, пов'язаних з підтриманням законності і порядку, забезпеченням умов для задоволення етнічних і культурних потреб меншин і, врешті-решт, для збереження територіальної цілісності.

Висновки. Реформи, які відбувалися і відбуваються в Україні, хоч і відрізняються відносною непослідовністю, все ж відіграють свою позитивну роль. Головне їх досягнення, на даному етапі, полягає в тому, що переважна більшість українських громадян усвідомили необхідність якомога швидшого звільнення від рудиментів минулого. Крім того, громадянське суспільство, яке за останній час почало активно себе проявляти, реально і позитивно впливає на формування структур влади і на розвиток представницької демократії в цілому. Звичайно, громадянське суспільство не є абсолютно досконалим і не може слугувати єдиним інструментом успішної демократизації України. Потрібні дієві закони, які б нормували владу, а особливо представницьку її функцію, і межі її втручання в життєдіяльність соціуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання [Текст] / М. Грушевський // Борітеся – поборете. – 1920. – № 1. – С. 20-46.
2. Демократия в современном мире [Текст]: сб. ст.; [сост., предисл. Я.А.Пляйс, А.Б. Шатилов]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 368 с.
3. Дзоло Д. Демократия и сложность: реалистический поход [Текст] / пер. с англ. А.А. Калинина

- (предисловие, гл. I – IV), Н.В. Эдельмана (гл. V, заключение), М.А. Юсима (предисловие к русскому изданию); Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 320 с.
4. Драгоманов М. Австро-руські спомини [Текст] / М. Драгоманов – Львів, 1889. – 221 с.
5. Лашченко Р. Лекції по історії українського права [Текст] / Р. Лашченко. – Ч. 1 Княжа доба. – 150с. – Прага, 1923; Ч. 2. Литовсько-польська доба. – Прага, 1924. – 78с.
6. Липинський В. До українських хліборобів [Текст] / В. Липинський // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: Документи і матеріали: У 3 т. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – 482 с.
7. Манов Ф. В тени королей. Политическая анатомия демократического представительства [Текст] / Ф. Манов; пер. с англ. А.Яковлева – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – 176 с.
8. Парламентаризм: проблемы теории, истории, практики [Текст]: сб. научн. статей. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2010. – 304 с.
9. Потульницький В.А. Нариси з української політології (1819–1991) [Текст]: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2015

REFERENCES:

1. *Hrushevsky M. Ukrain'ska partiya sotsialistiv-revolutsioneriv ta ii savdanya (The Ukrainian party of socialists-revolutionaries and its tasks) // Boritiesya – poboryte. – 1920. – No. 1. – p. 20-46.*
2. *Democratyya v sovremennom mire: sbornik statey (Democracy in the modern world: collected articles) [collector, foreword Plyays J. A., A. Shatilov]. – M.: Rossiyskaya politicheskaya entsyclopediya (ROSSPEN), 2009. – 368 p.*
3. *Dzolo D. Democratyya I slojnost: realisticheskij podkhod (Democracy and complexity: a realistic approach) / translated from English by A. Kalinina (Preface, Ch I – IV), N. Edelman (Chapter V, conclusion), M. Yusim (Preface to the Russian edition); State University – Higher school of Economics. – M.: Publishing House of the State University – of the Higher school of Economics, 2010. – 320 p.*
4. *Drahomanov M. Avstro-russki spomini (Austro-Russian memories). – Lviv, 1889. – p. 221.*
5. *Lashchenko R. Lekciyi po istoriyi ukrayins'kogo prava (Lectures on the history of Ukrainian law). Part 1. Knyazha doba (Princely era). - Prague, 1923. – 150 p.; Part 2. Litovsko – Polska doba (Lithuanian-Polish era). - Prague. 1924. – 78 p.*
6. *Lipinskiy V. Do ukrainiskikh brativ-khliborobiv (To the Ukrainian grain growers) // Ukrainian social and political thought in the twentieth century: Documents and materials: In 3 V. – Munich, 1983. – vol. 1. – p. 482.*
7. *Manov F. V teni koroley/ Politicheskaya anatomiya demokraticheskogo predstavitelstva (In the shadow of kings. The political anatomy of democratic representation) / per. s angl. A. Yakovlev – Moscow: Publishing house of the Gaidar Institute, 2014. – 176 p.*
8. *Parliamentarism: problem teorii, istorii, praktiki: sbornik nauchnikh statey (Parliamentarism: problems of theory, history, practice: collection of the scientific articles). – M.: Publishing House «Yurlitinform», 2010. – 304 p.*
9. *Potulnicki V. A. Narisi z ukrainskoi politologii (1819 – 1991) (Essays on Ukrainian politics (1819 – 1991)). Manuel. – K.: Lybid', 1994. – 320 p.*

Костюк Тетяна Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент
Міжрегіональна академія управління персоналом
Адреса: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2
E-mail: kostyuk_1@mail.ru

Kostyuk Tetyana Oleksandrivna – PhD in political science, associate professor
Interregional academy of personnel management
Address: 2, Frometivska Str., Kiev, 03039, Ukraine
E-mail: kostyuk_1@mail.ru